

Gyönyörű képességünk, a térrend

*A Föld nomosza és annak aktualitása a XXI. században**

„- Mit tanácsol uraságod? - kérdezte.
 - Milyen bolygót látogassak meg?
 - A Földet - felelte a földrajztudós.
 - Jó híre van...”^[1]

Jelen tanulmány célja, hogy Carl Schmitt nemzetközi jogi tárgyú írásait elemezve vizsgáljon meg egy, a szuverenitással és területiséggel összefüggő, az államelmélet és az államtan szempontjából egyaránt fontos és jelentős problémát. Az elemzésünk tárgyát képező kérdés az, hogy az évszázadok folyamán miként változott az egykor a szuverenitás kis barlangjait „létrehozó” veszfáliai rendszer – vagyis a „nemzetközi kapcsolatok etatista rendszere”^[2] – egy olyan konstrukcióvá, amely a kölcsönös függőség (interdependencia) és a „viszonylagos deterritorializáció” fogalmaival írható le, s amelyben a terület fontossága – a közkeletű felfogás szerint legalábbis – csökkenni látszik az emberi viszonyok alakításában.^[3] E folyamat egyes állomásait a tér(rend)felfogásokban bekövetkezett változások (a „térforradalmak”) illusztrálásával kívánjuk bemutatni, Schmitt mellett természetesen más szerzők gondolataira is támaszkodva.

* A tanulmány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés című kiemelt projekt Ludovika Kiemelt Kutatóműhely Programjának Államelméleti alapkutatás 2016-2018 (2016/86 NKE-AKFI) elnevezésű alprogramjának keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem megbízásából készült. A szerző hasonló címmel tartott előadást a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen 2017. november 23-án, az Államelmélet alapkérdései II. című konferencián; jelen tanulmány az előadás tartalmilag kibővített, egyben szerkesztett változata.

[1] Antoine de Saint-Exupéry: *A kis herceg*. (Ford. Rónay György.)

[2] Galló, 2010, 14.

[3] O'Brian - Williams, 2004, 316.

I. AZ ÁLLAM MINT A RACIONÁLIS CSELEKVÉSI TÉR KIALAKÍTÓJA ÉS SZAVATOLÓJA

Köztudomású tény, hogy a modern állam csak fáradságos harcok eredményeként tudott kiemelkedni a vallás-és polgárháborúkkal sűrűn tarkított anarchikus időszakból, a kiskirályok és oligarchák uralta feudális territóriumok „káoszából”, hogy végül a zavargásokat leküzdve elnyerje kiteljesedett formáját és arcukat. Az általános államtan (*allgemeine Staatslehre*) rendszerező teoretikusa, Georg Jellinek nem véletlenül fogalmazott úgy, hogy „a szuverenitást nem szobatudósok hívták életre, hanem hatalmas erők, melyeknek küzdelme évszázadok tartalmát képezte.”^[4] Hendrik Spruyt is arra a következtetésre jutott, hogy az a szelekciós folyamat, amelynek következményeként a területi állam kiszorította a politikaalakítás frontvonalából a különféle riválisokat (a birodalmi, konföderációs és városállami entitásokat), hosszú évszázadok harcainak folyamánya.^[5] A 11. századtól a 15. századig ívelő társadalmi átalakulási folyamat végső soron „a kis kiterjedésű, de központosított városállamok, illetve a nagy kiterjedésű, heterogén területű és többközpontú birodalmak, valamint a laza szerkezetű konföderációk helyett a közepes kiterjedésű, központosított döntéshozói testülettel bíró területi államot ruházta fel a társadalmi döntések meghozatalának jogával”.^[6] A belső felekezeti- és polgárháború elleni küzdelmek eredményeként, a hivatalnoki karra és a katonaságra támaszkodva a fejedelmi állam sikeresen alakított ki egy vallások felett álló, racionális cselekvési teret, amely már állami és politikai értelemben volt meghatározott.^[7]

Az „európai államjog első világos jogi fogalmait” – például az állammal összekapcsolt szuverenitás fogalmát – tehát a polgárháború meghaladásának igénye, a köznyugalom, a közbiztonság és a közrend iránti törekvés szülte. A *ius publicum Europaeum* döntőnek számító fogalmát, a bel- és külpolitikai értelemben egyaránt szuverén államot a modern állam születésének egyik bábójaként, „összehasonlíthatatlan eredménnyel” a francia Jean Bodin dolgozta ki 1576-ban (mindössze négy évvel a párizsi „Szent Bertalan-éjszaka” kaotikumát követően), a *Hat könyv a köztársaságról* című művében. A fogalmat aztán az angol Thomas Hobbes tökéletesítette 1651-ben, megértve a „modern Leviatánt – amely négy formában jelenik meg –, az Isten és állat és ember és gép négyes kombinációjaként”.^[8] Az állami főhatalom abszolút természetét, azaz mindenkire kötelező voltát a jelzett korszakban a szuverén és az alattvalók „kétoldalú kötelme”, a védelem és az engedelmesség kötelezettsége alapozhatták meg: „az az állam szuverén, az követelhet engedelmességet, amelyik képes megvédeni saját polgárait. Ez adja az állam legitimitását.”^[9]

[4] Jellinek, 1914, 435.

[5] Spruyt, 1994

[6] Jakab 2009, 173.

[7] Koselleck, 2016, 25–26.

[8] Schmitt, 2010, 43.

[9] Paczolay 1992, XI. Hozzá kell ugyanakkor tenni, hogy a szakirodalomban olyan álláspont is ismert, amely szerint az abszolutista eszmerendszer korántsem valamiféle radikálisan új nézet •

II. AZ ÁLLAM MINT A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK KIEMELT SZEREPLŐJE

A jelzett általános társadalmi és politikai szituáció közepette, a 16. században jegecesedett ki a már említett *ius publicum Europaeum*, azaz a kontinentális „európai nemzetközi jog” korpusza. E „joganyag” a nemzetközi jog spanyol (15. század vége – 1648), francia (1648–1815) és brit (1815–1914), összességében klasszikusnak tekintett korszakaiban bizonyulhatott különösen virulensnek.^[10] A *ius publicum Europaeum* sajátossága, hogy annak fókuszpontja – az államokból rekrutálódó új territoriális rendre vagy térrendre figyelemmel – a szuverén európai államok körére esett. A „nemzetközi” kapcsolatok tehát a szuverénként megjelenő európai államok köré összpontosulva szerveződtek, és „államközi” karakterrel bírtak. Az új típusú nemzetközi jogi felfogás kidolgozóit – így Balthasar Ayalát és Albrico Gentilit – gondolataik kifejtésekor egyébként kimutatható módon inspirálta Jean Bodin korábban említett, korszakos jelentőségű munkája. A szuverén állam, mint a nemzetközi kapcsolatok kítüntetett szereplője, a nemzetközi jog alakítójává vált, egyértelműen megtörve ezzel a *respublica Christiana* tengelye mentén elgondolt középkori spirituális térfelfogást, s felváltva azt a térrend egy radikálisan újszerű megközelítésével.^[11]

S míg korábban irracionális, mitikus magyarázatokkal szolgáltak a különböző hatalmi egységeket egymástól a térben elválasztani hivatott határok fennállására nézve (ezek közé tartoztak az óceánokra való utalás mellett az olyan magyarázatok, mint a görög-római mitológiában Herkules oszlopai, vagy a skandináv mitológiában Midgard Kígyója), addig a nagy földrajzi felfedezéseket követően, és a földrajzi térképek fejlődésével megpróbálták egy racionálisabb megközelítés alapjait megvetni.^[12] A térképek egyébként is kítüntetett szerepet játszottak az államfejlődés történetében, hiszen azok végső soron a nemzetállamot létrehozó történelmi folyamat vizualizációs kifejeződései voltak, és a szuverenitást öntötték „képi formába” a határok újfajta, vonalak segítségével történő ábrázolásával. A határokat rögzítő térképek, mint a „térrepresentáció” alapformái, fokozatosan szorították ki az atlaszokon korábban feltűnő szeleket, óceáni áramlatokat, az utazásokat megőrkítő hajókat, sőt tengeri szörnyeket, sárkányokat, különböző állatfajokat, bibliai allegóriákat, és egyéb szimbólumokat.^[13] Az új típusú térrepresentáció tehát szoros szimbiózisban áll(t) a nemzetállami elv keletkezésével és működésmódjával, és a politikai térképek a

- megjelenését jelenti. Sashalmi Endre szerint „az abszolutista szerzők, akik egy olyan korszakban éltek, amikor a szükséghelyzetek szaporodtak, és a radikális ellenállási teóriák állandó fenyegetés jelentettek, mindössze általános érvényű jogelvé tettek azokat az előjogokat, amelyekkel korábban sokak szerint csak kivételes esetben bírt az uralkodó.” (Sashalmi, 2006, 22.)

[10] A korszakolást Bruhács János tipizálása alapján végeztük el. Bővebben lásd Bruhács, 2009, 47–57.

[11] Schmitt, 2006, 126–127., 140. A „*Respublica Christiana*” európai közössége mibenlétére nézve lásd Jackson, 2007, 33–38.

[12] Schmitt, 2006, 52., 87–88.

[13] Zombory, 2010, 22.; Khanna, 2017, 17–18.

„történelem elsődleges propagandaeszközeként”^[14] kezdtek funkcionálni. A modern kartográfia minderre figyelemmel olyan hatalmi eljárássá változott, amely egyetlen ernyő alatt fogta össze a különböző társadalmi tereket; az itt említett probléma korántsem jelentéktelen következményeként a geográfia elviekben semleges tudománya átpolitizálódott, és a politikum szférájával érintkezve a politikai instrumentalizáció „áldozatává” vált.^[15]

A modern értelemben vett területi államról a vesztfáliai békeszerződés-ként elhíresült egyezmények^[16] elfogadásától kezdve beszélhetünk. A vesztfáliai rendszer névumának számított, hogy a korábbiaktól eltérően már nem a birodalom, a dinasztia vagy a vallási hovatartozás bizonyult perdöntőnek, hanem az állam vált az „európai rend alapkövévé”, a terület, népesség, valamint a kormányzat „triászának” egységén nyugvó szuverén államiság^[17] mellett létrehozva egyúttal a modern európai államrendszert is. Amennyiben egy állam elfogadta azokat az alapvető feltételeket, amelyeket e rendszer rögzített, „akkor a többiek elismerték őt olyan nemzetközi »polgárnak«, aki képes fenntartani a saját kultúráját, politikáját, vallását és belpolitikai rendjét, a külső intervenciótól pedig megvédelmezi őt a nemzetközi rendszer.”^[18] Hozzá kell tennünk ugyanakkor, hogy a „vesztfáliai szuverenitás” sokkal inkább tekinthető egy ideáltipikus elképzelésnek, semmint a realitás próbáját kiálló modellnek. Krasner a vesztfáliai szuverenitás elgondolását egyenesen „szervezett képmutatásnak” (*organised hypocrisy*) nevezte, mivel az erős államok csak akkor tartották magukat az elvi maximákhoz, ha az éppen érdekükben állt; *de facto* pedig soha nem voltak olyan mértékben szuverének az államok, ameny-

[14] Khanna, 2017, 18.

[15] Erre nézve lásd Schmitt, 2006, 88. Az eredendően tiszta földrajzi fogalmak értelmezése mindennek köszönhetően időnként éles politikai küzdelmekhez vezetett, igazolva ezzel Hobbesnak a földrajztudományra is adaptálható pesszimista maximáját, miszerint az aritmetikai és geometriai bizonyosságok azonnal problematikussá válnak, amint a politikai szférájával kerülnek érintkezésbe. Schmitt példaként említi a kezdő hosszúsági kör (*prime meridian*) körül a greenwichi és a párizsi királyi obszervatóriumok között kialakult rivalizálást.

Schmitt egyébként maga is idézi Pascal *bon mot*-ját, mely szerint adott esetben egy délkör dönthet az igazságról. Eszerint „Három fokkal magasabb földrajzi helyzet felborítja az egész jogrendet, egy délkör dönt az igazságról; néhány évnyi használat után megváltoznak az alapvető törvények; a jognak is megvannak a maga korszakai; a Saturnus belépése az Oroszlán jegyébe ilyen vagy olyan bűn kezdetét jelzi. Fura jogrend az, amelynek egy folyócska a határa. Igazság a Pireneusokon innen, tévedés odaát.” (Pascal, 1996, 79.)

[16] A vesztfáliai békeszerződés valójában két részből állt: egyfelől a német császár és a svéd király között 1648. október 14-én kelt osnabrückeri, másfelől pedig a német császár és Franciaország között Münsterben, ugyanezen év október 24-én kötött szerződésből. Bővebben lásd Csarada, 1910, 80.

[17] Szakmai berkekben köztudomású tény, hogy Jellinek szerint az állam fogalmi komponensei közé tartoznak: (1) az elhatárolt terület, (2) a lakosság (az „egységgé összefogott emberi sokaság”), és (3) a legfőbb hatalom léte. (Jellinek, 1914, 394–427.) A szakirodalomban azonban létezik olyan – egyébként atipikusnak számító – vélemény is, miszerint a főhatalom nem az állam alkotórésze: feltétele ugyan az állami létnek, és „alkotórésze a fogalommeghatározásnak, de nem ama jelenség tárgyának, mit államnak nevezünk.” Lásd Polner, 1935, 6.

[18] Kissinger, 2015, 34–35.

nyire ezt egyesek feltételezték.^[19] A vesztfáliai modell a jelzett ellentmondások ellenére mégis érzékletesen jellemezhető néhány alapelv mentén. Kiss J. tipizálását hasznosítva ezek az elveket az alábbiakban foglalhatjuk össze. (1) A hatalom legfőbb forrása az ellenőrzés alatt tartott terület, azaz az államok világos területi határokkal „körülbástyáztak”, és e terület vonatkozásában erőszakmonopóliummal, a jogrendszert létrehozó hatalommal és adószuverenitással rendelkeznek (a *territorialitás elve*). (2) Az államok a nemzetközi rendszer alapvető (sőt egyetlen) szereplői és alakítói; a külső szuverenitás értelmében egyetlen, maguknál „magasabban álló” hatalomnak sincsenek alávetve, és az önségély elve mentén az érdekeik legjobb védelmezésére, illetőleg hatalmi képességük maximális kiaknázására törekednek (a *szuverenitás elve*). (3) A szuverén államok egymás között a hatalmuktól, területi kiterjedtségüktől vagy más paraméterüktől függetlenül egyenjogúnak számítanak.^[20] A szerződések és az államközi jelleggel bíró nemzetközi jog mentén szabályozott állami kapcsolatok az önkéntesség elvén nyugszanak, a szerződések pedig szabadon felmondhatók. Az államközi kooperáció alapja szintén az államok önérdelke, és minden államot megilleti a *ius ad bellum* (a hadviselés joga) mint az állami érdekek érvényesítésének végső eszköze, és az állami szuverenitás legitim kifejeződése (a *legalitás elve*).^[21]

Ebben a klasszikus megközelítésben a háború valóban nem más, mint a politikai érintkezés folytatása más eszközök közbeiktatásával,^[22] az államhoz mint lényegi politikai egységhez tartozó *ius belli* pedig az „a valóságos lehetőség, hogy az ellenséget adott esetben saját döntés alapján határozzák meg, és győzzék le”.^[23] Nem hagyható ugyanakkor figyelmen kívül az a tény sem, hogy a kora újkorban végül is siker övezte a háborúk szabályozással való korlátozását (*Hegung des Krieges, bracketing of war*), és a vesztfáliai Európa Schmitt meglátása szerint civilizálta, megszelídítette, és védelmi intézményekkel vette körül a háború konvencionális ellenségességét. Ekként a *ius publicum Europaeum* „háborúja államok közötti háború volt, amelyet egy reguláris állami hadsereg vívott egy másik regu-

[19] Krasner a szuverenitás négy jelentését különíti el, ebből pedig csak egy illethető a szűkebb értelemben vett „vesztfáliai” jelzővel: ez a szisztema minden „külső játékost”, szereplőt kizár a bel(ső) politika alakításából, a kormányok döntéshozatalából, tehát azt jelenti, hogy az államok a külső hatalmaktól függetlenül, a saját belátásuk szerint alakíthatják a belpolitikájukat. Ehhez társul még az állam nemzetközi közösség általi elismertsége (nemzetközi jogi szuverenitás), az állam ellenőrző és szabályozó képessége (klasszikus vagy belső szuverenitás), valamint a határok védelme, az áruk, a személyek, a szolgáltatások és a tőke határok közötti áramlásának ellenőrzése. (Krasner, 1999, 3–4., 43–73.)

[20] Emmerich de Vattel metaforája szerint „a törpe is pontosan annyira ember, mint az óriás, egy kis köztársaság nem kevésbé szuverén, mint a leghatalmasabb királyság.” (Vattel, 1797, LXIII.)

[21] Kiss J., 2003, 14., 225. Hasonló karakterjegyek mentén írta le a modern államot Skinner és Held megállapításai nyomán a Held – McGrew szerzőpáros is: „a politikai uralom korábbi formáitól a modern államot a szuverenitás, a területiség és a legitimitás kitüntetett szimmetriája, kölcsönös megfelelés különbözteti meg.” Lásd: Held – McGrew, 2007, 14.

[22] Clausewitz, 1853, 24.

[23] Schmitt, 2002, 30.

láriis állami hadsereggel.”^[24] Az európai nemzetközi jog – mint az újkor tipikus produktuma – tehát végső soron sikeresnek bizonyult abban, hogy a szuverén európai államok konfliktusaira alkalmazza a rendszeres szabályokkal körülírt hadviselés doktrínáját. Ezt úgy tudta elérni, hogy az újonnan kialakult európai államrendszer által kimunkált struktúra szerint a háborúban érintett felek egymást egyenrangúként elismerő harcostársaknak számítottak.^[25]

III. A TÉRFELFOGÁS ÁTALAKULÁSAI

A térfelfogások már jelzett racionális alapokra helyezésével függ össze, hogy 1492 után egyfajta „globális lineáris gondolkodás” jegyében mindinkább igyekeztek egy olyan perspektívára helyezkedni, amely az egész bolygót magában foglaló értelmezési keretet kínált. A „tértudatosság” új alapokra helyezését az tette különösen sürgetővé, hogy a nyugati racionalizáció eredményeként előálló nagy földrajzi felfedezések^[26] nyomán az európai hatalmak között nagyszabású küzdelem indult meg az újonnan felfedezett területek felosztásáért. Schmitt *A Föld nomoszában* hosszan tárgyalta e globalitásban gondolkodó felfogás kezdeteit. E körben említette meg az „első globális vonalakat” jelentő ún. *rayákat* (az Új Világot spanyol és portugál befolyási övezetekre osztó vonalakat),^[27] valamint a „barátság-vonalakat”, amelyek egy bonyolult geometriai vonal segítségével az európai kontinens tengeri határait jelölték ki (horizontálisan a Ráktérítő, vertikálisan pedig a Kanári-, vagy az Azori-szigetek mentén) – egyben jelezve az „európai közjog” „területi hatályának” végességét is.^[28] Az ismert glóbusz illetén felosztását követően gyakorlatilag mindössze két olyan zóna maradt „parlagon heverve”, amely mentesnek bizonyult az „óvilág” európai hatalmai által gondosan kidolgozott jogi alapelvek érvényesülésétől: az Újvilág területfoglalásoktól – és a korábbi feudális európai rend „ölelésétől” – még mentes, „szabadon elragadható” terrénuma, valamint a világóceánok „törvényen kívüli birodalma”.^[29]

A felfedezett területek egymás között történő felosztása, illetve ennek elismerése a különböző – az egymás közötti kapcsolataikat tekintve riválisnak számító – európai államhatalmak részéről univerzális szintű következményekhez vezetett. A még el nem foglalt („okkupálható”) területekért, a *terra*

[24] Schmitt, 2002, 109. A háborúk szabályozással történő korlátozására – és ennek a gondolatnak a klasszikus szerzők (például Pufendorf, Bynkershoek vagy Vattel) munkáiban történő megjelenésére – nézve lásd Schmitt, 2006, 164–168.

[25] Dinnyei, 2007, 23.

[26] Schmitt, 2006, 132.

[27] A *rayákat* – utalva az 1494. évi tordesillasi szerződésre – úgy is felfoghatjuk, mint két azonos, földrajzi térben létező keresztény államalakulat uralkodói között pápai közvetítés útján létrejött megegyezést. Lásd Schmitt, 2006, 91–92.

[28] Schmitt, 2006, 87–99.

[29] Uo. 94.

*incognita*ért megkezdődő, hosszadalmas és komplikált „versenyfutás” mellett e konzekvenciák közé sorolhatjuk azt is, hogy európai viszonylatban sikerült észszerűsíteni, humanizálni és törvényes keretek közé szorítani, ezáltal a reguláris hadseregek szembenállására korlátozni a háború jelenségét.^[30]

Ennél is fontosabb, hogy az 1648 és 1914, tehát a vesztfáliai rendszer gerincét jelentő münsteri és osnabrücki szerződések aláírása, és az első világháború kitörése közötti időszakot az európai államok bázisán szerveződő államrendszer, és annak térfelfogása dominálta. A technikai infrastruktúra fejlődése következtében előálló térforradalom teljesen új alapokra helyezte a hosszú évszázadokon keresztül meghatározó középkori térfelfogást,^[31] végleg szakítva a teológiai dimenziók mentén meghatározott *Respublica Christiana* sajátos struktúrájával. A technikai progresszió mellett ráadásul az új rendszer „legitimációs szükségleteinek” szolgáltatába sikerült állítani a karteziánus természetfilozófiából kisarjadó térszemléletet is. Annak érdekében ugyanis, hogy az államterületet kompakt egységként, és a társadalmi létezés tulajdonképpeni keretként lehessen feltüntetni, alkalmazni lehetett azt a Descartes által kimunkált tanítást, amely a testi létezők (*rex estensa*) egyedüli tulajdonságaként a térbeli kiterjedést nevezte meg. A *filozófia alapelveiben* (1644) Descartes amellet érvelt, hogy a teret egységes – és folyamatos – vonatkozási rendszerként kell felfogni, és e térben a tárgyakra diszkrét, egymástól elkülönült entitásokként kell tekinteni. A mozgást és távolságot szintén a kiterjedés és az egymásmellettség objektív ismérvei kondicionálják, így a háromdimenziós térben nem képzelhető el, hogy ha a távolabb eső tárgyakhoz kívánunk eljutni, ne kelljen áthatolni más közelebbi tárgyakon és helyeken is. E természetfilozófiai elképzelés hamar követőkre talált a politikai gondolkodásban is, az államokra alkalmazva a mechanika eme szabályait, és megalapozva a „karteziánus társadalmi tér államközpontú gondolatát”.^[32] (Schmitt egyébként a *Der Staat als Mechanismus bei Hobbes und Descartes* című, 1937-ben megjelent munkájában azt állította, hogy a döntő cselekedetet Descartes hajtotta végre, amikor mechanizálta az embert; Hobbes érdeme ehhez képest abban rejlik, hogy – mintegy másodlagos mozzanatként – elvégezte az állam mechanizálását is.^[33])

Schmitt a térfelfogásbeli változásokat vizsgáló kutatásai során előszeretettel használta a „nagyterség” (*Großraum*) terminusát, hangsúlyozva, hogy az „ellenségképző asszociációk” mindig egy meghatározott fizikai térben keletkeznek, tehát a politikum elválaszthatatlan a térbeli dimenzióktól.^[34] Minden rend és rendezés személyi és területi értelemben is valamiféle meghatározottságot hordoz, azaz a területiség szempontját nem rekeszthetjük ki a gondolkodásunk-

[30] Uo. 100., 133.

[31] Schmitt, 1995, 388.

[32] Jakab, 2009, 164–165., 169.

[33] Lásd: Schmitt, 1995, 139–147., illetve Boros, 2001, 81–124.

[34] Dinnye, 2007, 24. Az ellenségkonstruáló, „aszimmetrikus” ellenfogalmak (hellén-barbár, keresztény-pogány, „felsőbbrendű-alsóbbrendű” ember) problémájára nézve lásd Koselleck, 1997.

ból. A térrendezés nélkülözhetetlen elemei sokáig főleg az állam fogalmán belül jelentkeztek, amely területileg körülhatárolt, kompakt és zárt egységként jelent meg. (Tegyük hozzá, hogy az Európa-centrikus nemzetközi jog korszaka is ezt az államfogalmat ismerte el „legitimként”.) Az állam e 18–19. századi fogalmát azonban már a *völkisch* értelmében felfogott „nép” fogalma is megrendítette, és meghaladottá tette. Schmitt ehhez azonban már 1939-ben hozzátette, hogy a nemzetközi jog elméletét nem pusztán a „nép” fogalma, de a térrend és a térrendezés aspektusából is felül kell vizsgálni. E revízió folyamán szerinte a konkrét nagytérség, valamint az ehhez rendelt nagytér-elv fogalmaira érdemes a vizsgálatok hatókörét kiterjeszteni. (A nagytérség gondolatát egyébként első ízben az 1823-ban kelt Monroe-doktrína tartalmazta, kimondva a „térségedegen hatalmak” beavatkozásának tilalmát.^[35])

A nagytérrend-felfogás gyarmatosításban, gazdasági terjeszkedésben és katonai inváziókban játszott szerepét nem feledve Schmitt a nagytérrend-felfogás keletkezésében gazdasági jelleget vélt felfedezni, amennyiben az a tengerek szabadságán alapuló világméretű angolszász szabadkereskedelem alternatívájaként tűnt fel. A kereskedelem, a tulajdon, a gondolat, és a mozgás szabadságát hirdető univerzális eszmék valójában csak az angolszász „világuralmat” leplező paraván szerepével bírtak; a jelzett szabadságjogokra hivatkozó politikai kánonnal szemben a „népét és területét egybeforrasztó” vilmosi Németország szállt harcba, megteremtve egy konkrét rendet. Schmitt 1939-ben – összhangban a nemzetiszocialista korszellelem uralkodó felfogásával – úgy látta, hogy a versailles-i rendszer Németország megosztásának árán igyekezett „megtámogatni” az államok univerzális nemzetközi rendszerét, de „az új *Reich*” (a hitleri Németország) homokot szórt a versailles-i rendszer fogaskerekei közé, amikor az univerzalista politikai erőket provokálva kialakította a saját konkrét nagytérrendjét. A nagytér centrumában eszerint az a birodalom áll, amely a német államszervezet motorjaként üzemel, és a nyugati demokráciák által kifundált „igazságos háborúval” szembeni védelem legfőbb biztosítéka. A birodalom Schmitt érvelése szerint „megvédi nagyterét, amelyet expanziós képességei alapján, térségbeli rendeltetésének betöltése és gazdasági érdekei érvényesítése érdekében szervez meg a vele földrajzi összefüggésben álló területeken, ahol nem csupán politikai, de kulturális vezető szerepe is érvényesül, s ahol nem tűri külső hatalmak beavatkozását a saját Monroe-elvének megfelelően. A közép- és kelet-európai nagytérségben (...) élő népeket és népcsoportokat Németország érti meg, és nem az individualista, materialista nyugati hatalmak.”^[36] A Wehrmacht katonai sikerei ideig-óráig talán képesek voltak életben tartani a nagytérről szőtt eme ábrándokat, a német vereséget követően azonban Schmitt is kénytelen volt „aktualizálni” a nagytérrel kapcsolatos meglátásait.

[35] Schmittnek *A térségben idegen hatalmak beavatkozásának tilalmával végrehajtott népjogi nagytérrendezés* című (1939-ben elhangzott) előadásában foglaltakat idézi Pritz, 2005, 214., 218. Lásd még Schmitt, 1995, 269–371., a Monroe-doktrínára vonatkozóan 277–285.

[36] Kardos, 2004, 375.

A *Föld nomoszának* egyik központi gondolata a formálódó „hidegháború” kontextusába helyeződve éppen ezért azt vizsgálta, milyen hosszú távú következményekkel járt az, hogy az Európa-centrikus rendszer építményén a 19. század alkonyára elodázhatatlanul a repedés egyértelmű jelei kezdtek mutatkozni. A *ius publicum Europaeum* komplexuma már az 1890-től kezdődő átmeneti időszakban komoly kihívásoknak volt kitéve, a rendszer „agonizálása” pedig egészen a „végzetes tördöfést” jelentő első világháború befejezéséig tartott. Az első világháborút követően ugyanis a *ius publicum Europaeum* egy gyökeresen más szisztéma – az „univerzális világjog” koncepciója mentén elgondolt világrend – számára volt kénytelen átadni a „táncparkettet”. A jelzett hanyatlási folyamat egyértelműen összefüggött az Amerikai Egyesült Államok hatalmának és befolyásának növekedésével; bár a Párizs-környéki békerendszer kimunkálásától a második világháborúba történő belépéséig Amerika még hezitált, hogy az izolacionizmus vagy a globális hatókörű „univerzális-humanitárius intervenció” álláspontjára helyezkedjen-e. (Az 1950-es munka eme gondolatai némiképp kontrasztban állnak Schmitt 1939-es előadásának megállapításával. Akkor ugyanis Schmitt még azt a gondolatát osztotta meg a hallgatóságával, hogy az Amerikai Egyesült Államok Theodore Roosevelttől politikájától kezdődően „univerzális imperialistává”, majd Woodrow Wilson révén az értékeit egyetemes „portékaként” tételező nagyhatalommá vált.^[37] A magunk részéről úgy véljük, hogy az igazság valahol félúton lelhető meg; kétségtelen ugyanis, hogy a magát folyamatosan a „kivételenség” toposzával jellemző, és a liberalizmus eszményeit felkaroló USA az első Roosevelttől elnökségével imperialista fordulatot vett, azonban Wilson az első világháború után sikeresen ismerte fel, hogy Amerika a gyakorlatban még nem teljes fordulatszámra képes a globális kötelezettségvállalások kivitelezésére. Az USA imperialista karaktere inkább a második világháború után erősödhetett meg, amikor a „Nagy Háborút” követő izolacionista beállítódással ellentétben Truman elnök büszkén deklarálta, hogy országának „egyetemes érdekeltségei és globális katonai elkötelezettségei vannak az egész világon”.^[38])

A *ius publicum Europaeum* rendjét másrésztől az kezdhette ki, hogy a nemzetközi rend különböző ágensei folyamatosan arra irányuló kísérleteket tettek, hogy a gazdaság és a technika révén megfosszák a politikumot annak egzisztenciális jellegétől.^[39] Az állami szuverenitásokat az új, angolszász orientációjú kurzus protagonistái az állam feletti egységek oltárán kívánták feláldozni, s ebbéli törekvésükben felhasználták a globális kiterjedésűvé váló gazdasági hálózatokat ugyanúgy, mint az újonnan felfutó technológiákat. A térbeliség változása a felfogásuk szerint azt kényszeríti ki, hogy a politikai cselekvések közegeivé a nemzetállami tér helyett az államhatárokon átívelő – esetlegesen interkontinentális – birodalmi terek váljanak. Az ipari ágazatok kontinentális vagy globális

[37] Uo. 375.

[38] Békés, 1982, 10.

[39] Dinnyei, 2007, 25.

szintű együttműködése, az energiaipari és közüzemi hálózatok fokozatos egybe-
 kapcsolódása összességében a gazdasági organizáció soha nem látott szervezési
 modelljeit hívták életre, és lassan, de biztosan olyan erőközpontok keletkeztek,
 amelyek az állami funkciók átvételére is képesnek mutatkoztak.^[40] Schmitt A
Föld nomosza lapjain elégikus hangvétellel jelzi, hogy „a tisztán államok közötti
 jognak tűnő nemzetközi jog államának politikai határai felett, alatt, [és] között
 elterjed a mindent áthatoló szabad, azaz nem állami gazdaság: a globális gazda-
 ság.”^[41] A jogi gondolkodás korábban nem tapasztalt zavarok forrásává vált,
 és a „globalisták” minden mást megelőző értékeként kezdtek a globális ható-
 körű szabadpiacra, a szabadkereskedelemre, valamint az áru, a tőke és a munka
 szabad áramlására tekinteni. Ez a fajta univerzalista-kommerzialista mentalitás
 már az 1860-ban megkötött Cobden-egyezmény szellemiségében is megjelent, ám
 később már azzal a követeléssel állt elő, hogy a nemzetállami határokat leküzdve
 egy univerzális nemzetközi rend pillérévé válhasson, és beépülhessen minden
 állam alkotmányos rendjébe, hivatalosan is elválasztva egymástól a közszférát és
 a magánszférát, egyértelműen az utóbbi hatálya alá sorolja a tulajdon, a keres-
 kedelem és a gazdaság államhatalomtól mentes, privát szféráját.^[42] A térrendek
 átalakulásában-átformálásában tehát döntő jelentőségűvé vált a gazdasági szeg-
 mens. Ez már a gyarmatosítás nyomában feltűnő, és a hódító hatalmakkal koket-
 táló kereskedelmi társaságok idején is realitásnak számított, de a globálissá váló
 világpiac korában abszolút érvényességgel rendelkezik az a megállapítás, hogy a
 gazdasági alrendszer logikája mindent áthat, a globális kapitalizmus szervezet-
 és intézményrendszere pedig polipként terjeszti ki csápjait az egész földgolyóra.
 Schmitt valóságos orákulumnak bizonyult, amikor évtizedekkel ezelőtt papírra
 vetette azt a tézist, hogy a globális piac megteremtésében érdekelt angolszász
 hatalmak (az ekkor még komoly befolyással rendelkező Brit Birodalom, valamint
 az akkortájt felemelkedő USA) liberális-univerzalista politikája azt a célt szol-
 gálja, hogy meghaladja a hagyományos állami szuverenitás felfogást, és egy olyan
 globális térrendet hívjon életre, amely a világpiac és az államközi jog intézményei
 révén tud érvényt szerezni az érdekeiknek.^[43] A nagytérségek hatalmi centrumai
 a gazdasági és a katonai erőfölény birtokában, annak eszközei révén még a hatá-
 raikon kívül eső területek integrálására is képessé válnak – e sorok olvasatán nem
 nehéz a centrum-periféria-félperiféria kategóriáit a világrendszer-felfogás részeként
 kidolgozó Immanuel Wallerstein elméletére asszociálni.

E tendenciák akciórádiusza végül a *ius publicum Europeaum* megrendülésé-
 hez vezetett, ez pedig maga után vontatta annak a térrendnek a lassú kiiktatódását,
 amely a hagyományos, specifikusan Európa-központú nemzetközi jog sajátos-
 sága volt, és amely sikeresen járult hozzá a háború humanizálásához és korlá-

[40] Lásd Schmitt, 1995, 234–268.; Dinnyei, 2007, 25.

[41] Schmitt, 2006, 235.

[42] Uo. 235.

[43] Lásd Schmitt: *Völkerrechtliche Großraumordnung...*

tozásához.^[44] A térrend-felfogás alakulásában az is új fejleménynek számított, hogy a technika változásaira, és az új típusú államközi viszonyrendszerre tekintettel a szabad tengerek problémáját követően valamilyen módon rendezni kellett a légtér jogállásának kérdését; a légiháború ugyanis összehasonlíthatatlanul új dimenziókat nyitott a klasszikus szárazföldi és tengeri háborúkhöz képest. Míg a klasszikus szárazföldi háborúk esetén egzaktan körülhatárolható hadszíntérről beszélhetünk – és a megszállók például kénytelenek voltak felvállalni a közrend és a közbiztonság szavatolását, s joguk volt a megszállott területen állami adókat, illetékeket és vámokat szedni^[45] –, addig a különböző objektumokat bombázó pilóta nem szándékozik fenntartani a terület feletti uralmat, így céljává pusztán a rombolás válik.^[46] („Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj” – juthat eszünkbe Radnóti Miklós sora a *Nem tudhatom* című versből.) A politikum térbeli dimenziója ekként kilépett a zárt államterületek homogén világából, és már magába foglalta a tengereket, az óceánokat, a légtereket, sőt akár a sarkvidékeket is.^[47]

A hidegháború „forrósodása” közepette, 1955-ben Carl Schmitt még egyszer elemzés tárgyává tette a jaltai világrendet. A *Föld új nomosza* című tanulmányában három lehetséges koreográfiát vázolt fel a térrendek jövőbeli alakulását illetően. Az első eshetőség az, hogy a globális szembenállás során az Amerikai Egyesült Államok legyőzi riválisát, ezzel megszüntetve a Kelet és Nyugat dualizmusát. Ez az utolsó lépcsőfokot jelentené a világ végső és teljes egysége felé: Amerika a világ egyedüli szuverénjévé válna, az uralma alá hajtva az egész Földet – beleértve a szárazföldet, a tengert és a légteret is –, a saját elgondolásai alapján felosztva, majd igazgatva azt. A második vázolt lehetőség értelmében kísérletet tesznek a korábbi *nomosz* egyensúly-struktúrájához való visszatérésre, de ebben Anglia helyét az az USA venné át, amely e misszió végrehajtására egyedül rendelkezik a megfelelő kapacitással. Amerika ebben a konstrukcióban irányítani és garantálni tudná a világ többi részének egyensúlyát, örködve egyúttal Európa békéje felett is. A harmadik – Schmitt által egyébként pártolt – lehetőség is az egyensúly koncepcióján alapul, de nem egy hegemon hatalom tartja fenn és kontrollálja azt; ebben a forgatókönyvben a béke felügyelői és szavatolói a nagy területi-hatalmi tömbök, az egymással szemben független jogállásra szert tevő nagyterek, amelyek egy nagytérrendet képezve új egyensúlyi állapotot realizálnak, így alapítva meg a „Föld új nemzetközi rendjét”.^[48]

A 20. századra a térviszonyok változása Schmitt szerint a világgazdaság és az egyre inkább univerzálissá váló nemzetközi politika kifejlődésére, és azok szükségleteire tekintettel egyre inkább a nagyobb területi egységek irányába mozdult el (mondhatni, teljessé vált a tér totalizációja). A nagytérségek kialakulásának pedig, mondhatjuk, éppoly állandó kísérője a térforradalmak jelensége, mint Danténak Vergilius a túlvilágon.

[44] Schmitt, 2006, 227–228.

[45] Bodó, 1914, 56–57.

[46] Schmitt, 2006, 320–321.

[47] *A politikai fogalma* olasz kiadásához írt Schmitt-előszót idézi: Dinnyei, 2007, 25.

[48] Schmitt, 2006, 351–355.

IV. SCHMITT GONDOLATAINAK AKTUALITÁSA A 21. SZÁZADBAN

A 21. század második évtizedének vége felé közeledve már-már közhelyszerűnek számít a világ összekapcsoltságáról beszélni; a globalizációnak nevezett jelenség ugyanis olyannyira áthatja a glóbusz egészét, hogy a makroszintű folyamatok mellett a hétköznapiok szférájába is nagymértékben beszüremkedik.^[49] Napjaink mikroszinten érvényesülő példái közül a méltán népszerű Formula-1-es világbajnokság is ezt az alapvető „interkonnektivitást” támasztja alá, hiszen a Föld a különböző nagydíjak közvetítésekor kivetített térkép révén, és a változatos futamhelyszíneknek köszönhetően rendre egyetlen, számos „hálózati pont” mentén összekötött ábrázolás formájában tűnik fel.^[50] Az információs társadalom jelenéből kiragadott példa természetesen csak szemléltető jelleggel bír. A tanulmány zárásaként a makroszintű folyamatok értékelésére teszünk kísérletet, amellet érvelve, hogy Schmitt gondolatai a 21. századra jottányit sem veszítettek jelentőségükből.

Halford J. Mackinder, az angolszász geopolitikai iskola alapító atyja a *Királyi Földrajzi Társaság* (*Royal Geographical Society*) 1904. január 25-én megtartott ülésén meggyőzően érvelt amellet, hogy a földrajz a történelem megértésének kulcsa.^[51] Az a mondás, miszerint „A földrajz a végzetünk”, évszázadokon keresztül helytálló megállapításnak számított. A Schmitt által is vizsgált jaltai világrend összeomlását követően, az 1989–1991 közötti esztendőök panglossi optimizmus uralta légkörében, a „liberális világforradalom” feltételezett győzelmét ünnepeelve azonban megszaporodott azoknak a szerzők száma, akik felváltva állították ki az állam, a történelem és a földrajz halotti anyakönyvi kivonatait. E szerzők közül kétségtelenül „a történelem végét” vizionáló^[52] Francis Fukuyama tett szert a legnagyobb ismertségre. Fukuyamának azonban szép számmal akadtak „túllicitálói”: Ohmae a térképeket „kartográfiai illúzióként”, a nemzetállamokat pedig a „nosztalgikus képzelgések tárgyaiként”, és a világgazdaság „rendellenesen működő” szereplőiként fogta fel,^[53] Strange az államokat „odvasnak”, „kivájttnak”, és „hibásnak” nevezte,^[54] O’Brien pedig a *Globális pénzügyi*

[49] Berger jogosan jegyezte meg, hogy a globalizáció terminusa mára valóságos klisévé változott, melyet a német szénipar okozta károktól a japán tinédzserek szexuális szokásáig ívelően, széles skálán mozogva használnak. (Berger, 2000, 419.)

[50] A globalizációs tendenciák és a Forma-1 „összekapcsolása” egyébként nem példa nélküli a szakirodalomban. A *konnektográfia* fogalmát megalkotó Parag Khanna szerint a globális hálózatok részét képező, ám a politikai földrajz logikája szerint különböző nemzetállamokhoz kötődő globális városok is megalkották a maguk bajnokságát, és „számos aspektusból olyannyira denacionalizáltak, mint a Formula-1-es csapatok, a világ minden tájáról magukhoz vonzzák a tehetségeket és összegyűjtik a tőkét, hogy saját magukra költsék, mialatt mindannyian ugyanazon a pályán versenyeznek.” (Khanna, 2017, 73.) A Scuderia Ferrari istállóját, és annak tipikusan olasz kötődését szemlélve egyébként nagyon is úgy tűnik, hogy a Formula-1-es csapatok némelyike esetén is indokolt „nacionalizált” közegről beszélni.

[51] Mackinder, 2002, 16–27.

[52] Fukuyama, 1992.

[53] Ohmae, 1995, 7., 12.

[54] Strange, 1995, 55–74.

integráció: a földrajz halála címmel^[55] jelentette meg könyvét. A „mérsékeltbb” optimizmus képviselői csak egy történelmi jelentőségű „unipoláris pillanat” elérézését^[56] látták abban, hogy az USA szuperhatalomból „hiperhatalommá” vált,^[57] és a demokráciaexport egyébként kétes kilátásokkal „kecsegtető” manőverébe fogott. (A „Birodalom” 2001. szeptember 11-ét követő „visszavágása” kapcsán egyébként nem elítélhető módon sokan újból felfedezték a Carl Schmitt által évtizedekkel korábban megfogalmazott gondolatok aktualitását.^[58])

Az érvelések középpontjába ekkoriban rendre a „hagyományos, területi alapú nemzetállami percepció”^[59] válságba jutása került. A posztmodern szerzők szinte egyöntetű véleménye szerint a sebesség véglegesen győzedelmeskedett a tér felett; a deterritorializáció teljesen eloldja a térbeli kötöttségtől a társadalmat; a földgömb „összszugsugorodik”, a „globális falu” forgatagában pedig a világ egyetlen kaotikus „kairói bazárrá” válik, amelyben számos kulturális stílus versenyez egymással, létrehozva az emberi együttélés különböző modelljeit.^[60] A gazdasági (geoökonómiai) tárgy elemzések arra helyezik a hangsúlyt, hogy a gazdasági növekedés kényszere és a tőkevonzás logikája „maga alá gyúrte” a területet, és a társadalmi alrendszer között egyfajta szerepcserre következett be: az állam politikai hatalma eszerint visszaszorult, a globális tőke szerepe viszont felértékelődött. A transznacionális társaságok költségvetése szinte megegyezik a közepes kiterjedésű európai államok fiskális bevételeinek mértékével, ráadásul ezek a társaságok a „strukturális hatalom” kiemelt jelentőségű eszközei felett rendelkeznek. Ezzel párhuzamosan zajlik a tradicionálisan a politikai szférájába tartozó jelenségek privatizálása is. A jogi alrendszerben zajló változások is olyan extraterritoriális zónákat hoztak létre, amelyekben az „arra érdemesek” a területenkívüliség nyújtotta minden előnyt zavartalanul élvezhetik. „Az offshore cégek, a speciális adókedvezményekkel működő ipari parkok és exportfeldolgozó zónák, a lex mercatoria, a forum shopping (a kedvező jogrendszer megválasztásának lehetősége) és a divatosá váló választott bírászkodás, az amerikai kereskedelmi jogszabályok határon túli kiterjesztése, sőt a kvázi államalakulatok a hirdetői a tér ama új – buborékszerű – formáinak, az extraterritoriális zónáknak, amelyek hajdan csak a diplomáciai képviselőket és a gyarmati privilégiumokat jellemezték. A hétköznapi életben a területenkívüliség hatásait az energiaárak vagy a biztosítási portfóliók és befektetési alapok értékeinek ingadozásai éreztették...”^[61]

Mielőtt azonban a globalizáció jelensége miatt a piaci kapcsolatok dominálta nagytérrendek ellentmondást nem tűrő győzelmét vizionálnánk, érdemes hangsúlyoznunk, hogy a Kaplan által hangsúlyozott „földrajzi bosszú” nem váratott

[55] O'Brien, 1992.

[56] Krauthammer, 1990/1991, 23-33.

[57] Lásd Védrine, 2003.

[58] Lásd Idysseos – Petito, 2007.

[59] Galló, 2010, 14.

[60] Jakab, 2009, 169-170.; McLuhan, 1962, 8-33.; Toffler, 1970, 303.

[61] Jakab, 2009, 172. Az elmúlt évtizedekben lejátszódott társadalmi, gazdasági, politikai és jogi változások mélyebb elemzésére nézve lásd Pongrácz, 2016. Kézirat.

magára sokáig.^[62] Jászi Oszkár több mint egy évszázaddal korábban kelt megállapítása végső soron időtállóan bizonyult: „s bármennyire haladjon is a világtermelés koncentrációja, a területi tagozódás és állami önkormányzat (...) mindig szükséges és elkerülhetetlen marad.”^[63] Végül is egyetlen transznacionális vállalat sem létezhet az államok jogrendszerei nélkül – azt még az ordoliberalis iskola tagjai is elismerik, hogy az állam feladata annak a jogi keretnek a kialakítása, amely biztosítja az alapvető állampolgári jogként tételezett versenyt, működteti az adórendszert, és (a kormánytól elválasztott központi bank révén) őrzi a monetáris stabilitást.^[64]

A geopolitika jelentősége napjainkra újból felértékelődött, és a földrajzot „visszahelyezték korábbi jogaiba”. Tim Marshall meggyőzően érvelt amellett, hogy a politikai vezetőket még mindig számottevő mértékben motiválják földrajzi szempontok, tehát az államférfiak még mindig a „földrajz foglyai”.^[65] Kaplan a földrajzi tényezők hatalmát vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a földrajz egyáltalában véve nem halálozott el, a földrajzi tényezők továbbra is jelentős hatást gyakorolnak a társadalom szövedékére és a történelem menetére, a technicizálódás pedig tovább növeli a földrajzi szempontok reputációját. Az elmúlt esztendőket vezetői topikjai közé így olyan geo- és biztonságpolitikai problémák „furakodtak be”, mint az ukrajnai konfliktus, az Iszlám Állam felemelkedése, a tömeges migráció vagy az ezzel (is) összefüggő terrorista támadások felélénykülvése. A geopolitika tehát továbbra is óriási jelentőséggel bír, és ennek igazságát szerencsére egyre több politikai vezető és kutató ismeri fel.^[66]

A történelem tehát minden ellenkező híreszteléssel szemben nem ért véget, a földrajzot nem kell elföldelnünk, a határok jelentősége a 21. századra nézve – a schengeni rendszertől függetlenül – várhatóan fokozódni, az oikofóbia,^[67] a nemzeti idejéből örökölt mechanizmusok uralta, a globalizáció személytelen fantomerői által (is) formált, az egységesülés és a fragmentálódás jeleit egyaránt mutató világban talán fontosabbnak bizonyulnak, mint valaha. (S ha a visegrádi országok közötti együttműködés fokozására, integrációjának mélyítésére pártolando lehetőségként tekintünk – amint ezt e sorok szerzője tiszta szívből reméli –, akkor Schmitt tézisei valóban rendkívül időszerűnek számítanak.) Babits Mihályunk szavaival élve Carl Schmitt a maga korában az emberi világ eleve-nére tudott tapintani; „ehhez bátorság kellett minden korban, s bátorságért és kíméletlenségért ma sem megyünk a szomszédba. Korunk önző kor, de önzése a szenzációk önzése, és sohse volt annyi Herosztratesz, mint ma.”^[68]

[62] Kaplan, 2013.

[63] Jászi, 1903, 147.

[64] Dardot – Laval, 2013, 201–206.

[65] Marshall, 2015.

[66] A Magyarországon is egyre fokozódó geo-és biztonságpolitikai érdeklődésre – mellőzve annak akár csak felsorolásszerű említését – lásd például Csizmadia, 2016; Farkas, 2016, 115–142.

[67] Ennek mibenlétére lásd: Scruton, 2005, 201–208., Baudet, 2013.

[68] Babits, 1928, 356.

IRODALOM

- Babits Mihály (1928): Az írástudók árulása. *Nyugat*, 21. kötet, 18. szám, 355-376.
- Baudet, Thierry (2013): *Oikofobie*. Prometheus, Uitgeverij.
- Berger, Peter L. (2000): Four Faces of Global Culture. In: O'Meara, Patrick – Mehlinger, Howard D. – Krain, Matthew (eds.): *Globalization and the Challenges of a New Century: A Reader*. Indiana University Press, Bloomington, USA, 419-427.
- Békés Rezső (1982): *Truman árnyéka. Kontinuitás és változások a második világháború utáni amerikai geostratégiában*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
- Bodó János (1914): *A nemzetközi jogok a háborúban. Első kötet. A szárazföldi háború*. Schneller és Göschl testvérek Könyvnyomdája, Nagybecskerek.
- Boros Gábor (2001): Hobbes, Spinoza és a politikai teológia. *Kellék*, 17. sz., 81-124.
- Bruhács János (2009): *Nemzetközi jog. Első kötet. Általános rész*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.
- Clausewitz, Carl von (1853): *Vom Kriege. Hinterlassenes Werk*. Dümmler's Verlagsbuchhandlung, Berlin.
- Csarada János (1910): *A tételes nemzetközi jog rendszere*. Franklin Társulat, Budapest.
- Csizmadia Norbert (2016): *Geopillanat. A 21. század megismerésének térképe*. L'Harmattan, Budapest.
- Dardot, Pierre – Laval, Christian (2013): *A globálrezon. A neoliberalizmus múltja és jelene*. (Ford. Loppert Csaba.) Egykettő Kiadó, Budapest.
- Dinnyei Béla (2007): Közelítések a politikum fogalmához. *Phronesis*, 1. évf. 1. sz., 17-29.
- Farkas Ádám (2016): A totális államtól a totális háborún át a totális védelemig. Avagy gondolatok a kortárs biztonsági kihívásokról Carl Schmitt elméleti rendszerének alapul vételével. In: Farkas Ádám: *Tévelygések fogságában? Tanulmányok az állam fegyveres védelmének egyes jogtani és államtani kérdéseiről, különös tekintettel Magyarországon katonai védelmére*. Magyar Katonai és Hadijogi Társaság, Budapest, 115-142.
- Fukuyama, Francis (1992): *The End of the History and the Last Man*. The Free Press, New York.
- Galló Béla (2010): *Az újkapitalizmus régi világa. Biztonság, geopolitika, nemzeti mozgáster a globalizáció korában*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Held, David – McGrew, Anthony (2007): *Globalization/Anti-Globalization. Beyond the Great Divine*. Polity Press, Cambridge-Malden.
- Idysseos, Louiza – Petito, Fabio (2007): *The International Political Thought of Carl Schmitt. Terror, Liberal War and the Crisis of Global Order*. Routledge, London-New York.
- Jackson, Robert H. (2007): *Sovereignty. Evolution of an Idea*. Polity Press, Cambridge-Malden.
- Jakab Dénes Barna (2009): Területiség és deterritorializáció. A terület mint a társadalomelméletek vezérfonala. *Replika*, 66. sz. 163-176.
- Jászi Oszkár (1903): *A történelmi materializmus állambölcsélete*. Politzer Zsigmond és Fia Kiadása, Budapest.
- Jellinek, Georg (1914): *Allgemeine Staatslehre*. Dritte Auflage. Verlag von O. Häring, Berlin.
- Kaplan, Robert D. (2013): *The Revenge of Geography. What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle against Fate*. Random House Trade Paperbacks, New York.

- Kardos Gábor (2004): Carl Schmitt nemzetközi jogi felfogásának jellemzői. In: Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Gondolat Kiadó, Budapest, 372–378.
- Khanna, Parag (2017): *Konnektográfia. A globális civilizáció jövőjének feltérképezése*. (Ford. Palik Júlia.) HVG Kiadó Zrt., Budapest.
- Kissinger, Henry (2015): *Világrend*. (Ford. Kállai Tibor, Pataky Éva). Antall József Tudásközpont, Budapest.
- Kiss J. László (2003): *Globalizálódás és külpolitika. Nemzetközi rendszer és elmélet az ezredfordulón*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Koselleck, Reinhart (1997): *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. (Ford. Szabó Márton.) József Műhely Kiadó, Budapest.
- Koselleck, Reinhart (2016): *Kritika és válság. Tanulmány a polgári világ patogeneziséről*. (Ford. Boros Gábor). Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Krasner, Stephen D. (1999): *Sovereignty: Organised Hypocrisy*. Princeton University Press, Princeton.
- Krauthammer, Charles (1990/1991): The Unipolar Moment. *Foreign Affairs*, 70. évf. 1. sz., 23–33.
- Mackinder, Halford J. (2002): A földrajz mint a történelem kulcsa (Ford. Pásztor Andrea). In: Csizmadia Sándor – Molnár Gusztáv – Pataki Gábor Zsolt (szerk.): *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Stratégiai és Védelmi Kutató Hivatal, Budapest, 16–27.
- Marshall, Tim (2015): *The Prisoners of Geography. Ten Maps That Tell You Everything You Need to Know About Global Politics*. Elliott and Thompson Ltd., London.
- McLuhan, Marshall (1962): *The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man*. Toronto Press, Toronto.
- O'Brien, Richard (1992): *Global Financial Integration. The End of Geography*. Council of Foreign Relations Press, New York.
- O'Brian, Robert – Williams, Mark (2004): *Global Political Economy. Evolution and Dynamics*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Ohmae, Kenichi (1995): *The End of the Nation State. The Rise of Regional Economies*. Harper Collins Publishers, London.
- Paczolay Péter: Bevezetés. In: Schmitt, Carl (1992): *Politikai teológia*. (Ford. Paczolay Péter). Akaprint Nyomdaipari Kft., Budapest.
- Pascal, Blaise (1996): *Gondolatok*. (Ford. Pődör László.) Szukits Könyvkiadó, Szeged.
- Pritz Pál (2005): Carl Schmitt és a német nemzetiszocializmus. In: Pritz Pál: *Az a „rövid” 20. század. Történetpolitikai tanulmányok*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 211–225.
- Polner Ödön (1935): *Az államélet néhány főbb kérdése. Székfoglaló értekezés*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Pongrácz Alex (2016): *Nemzetállamok és új szabályozó hatalmak a globális erőterben – avagy megszélárdítható-e a globalizáció? Kézirat*. Budapest–Győr.
- Sashalmi Endre (2006): Abszolutizmus és isteni jogalap. In: Kiss Gergely – Radó Bálint – Sashalmi Endre (szerk.): *Abszolutizmus és isteni jogalap. Szöveggyűjtemény*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Juhász Nyomda Kft., Budapest.
- Schmitt, Carl (2002): *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. (Ford. Cs. Kiss Lajos). Osiris Kiadó – Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest.
- Schmitt, Carl (2010): *Ex Captivitate Salus. Egy német fogoly vallomásai 1945/47-ből*. (Ford. Techet Péter). Attraktor Kft., Budapest.

- Schmitt, Carl (1995): *Staat, Großraum, Nomos. Arbeiten aus den Jahren 1916–1969.* (Hrsg.: Maschke, Günter). Duncker & Humblot, Berlin.
- Schmitt, Carl (2006): *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum.* Telos Press Publishing, New York.
- Scruton, Roger (2005): Oikofóbia. In: Scruton, Roger: *A nemzetek szükségességéről. Két tanulmány.* (Ford. Pásztor Péter.) Helikon Kiadó, Budapest, 201–208.
- Spruyt, Hendrik (1994): *The Sovereign State and Its Competitors: An Analysis of Systems Change.* Princeton University Press, Princeton.
- Strange, Susan (1995): The Defective State. *Daedalus*, 124. évf. 2. sz., 55–74.
- Toffler, Alvin (1970): *Future Shock.* Bantam Books – Random House, New York.
- Vattel, Emmerich de (1797): *The Law of Nations, or the Principles of Natural Law, applied to the Conduct and to the Affairs of Nations and of Sovereigns.* Printed for G. G. and J. Robinson, Paternoster Row., London.
- Védrine, Hubert (2003): *Face à l’hyperpuissance. Textes et discours (1995–2003).* Éditions Fayard, Paris.
- Zombory Máté (2010): *A nemzeti hovatartozás mint térbeli probléma. Emlékezetpolitika Magyarországon 1989 után. Doktori disszertáció.* Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Budapest.

Holdvilág utca